

А. І. Руденко

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

КОРЕКЦІЙНА МУЗИКОТЕРАПЕВТИЧНА ПРОГРАМА ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розглядаються питання, пов'язані із впливом музики на дітей з особливими освітніми потребами (діти з розладами аутичного спектра та із синдромом дефіциту уваги і гіперактивністю). Розкрито особливості розвитку пізнавальної активності дітей з особливими освітніми потребами. Запропоновані основні види використання музикотерапії у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, діти з розладами аутичного спектра (РАС), діти з синдромом дефіциту уваги і гіперактивністю (СДУГ), музичне сприйняття, психокорекція, музикотерапія.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

З кожним роком в Україні, як і в усьому світі, зростає кількість дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Нині навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами відбувається не лише в спеціальних закладах освіти, а й в загальноосвітньому просторі. Для корекції їхніх психофізичних порушень необхідні нові нетрадиційні методи та моделі психолого-педагогічної допомоги. І саме музикотерапія є одним із таких методів, який використовує музику як засіб мобілізації інтелектуальних, емоційних, рухових, мовленнєвих та інших функціональних можливостей організму дитини.

Лікувальний вплив музики було відзначено ще з найдавніших часів. У стародавньому Єгипті безсоння лікували з допомогою співу хору, а в стародавній Греції з допомогою звуків сурми позбавляли від розладів нервової системи. Сучасна ж музикотерапія стала розвиватися у другій половині ХХ століття. Вплив музики на фізіологічні процеси нашого організму став предметом дослідження вчених різних країн. На основі їхніх досліджень і було засновано музикотерапію як наукову дисципліну.

В. Сухомлинський наголошував, що в руках педагога є могутній засіб попередження грубості, безсердечності, моральної невихованості, а саме лікування музикою. Дітям музикотерапія допомагає прищепити любов до музики, навчити розуміти й слухати, збагатити знання про навколишній світ. Для того щоб музикотерапія позитивно вплинула на виховання й розвиток дітей, обов'язково потрібно враховувати особливості їхнього розвитку.

У наукових роботах К. Щедролосевої, Л. Гаврілової, Н. Кривошеї [4] розкриті лікувально-педагогічні можливості музики, її вплив на емоційний стан дошкільників. Проте вплив музикотерапії саме на розвиток пізнавальної активності дітей

дошкільного віку з особливими освітніми потребами не досить досліджений.

У галузі спеціальної психології є велика кількість досягнень стосовно методів роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Та, незважаючи на це, музикотерапевтичний підхід вивчено не досить. Саме тому, на нашу думку, є потреба у розробці нових, альтернативних шляхів психокорекції, що будуть позитивно впливати на розвиток пізнавальної активності дітей з особливими освітніми потребами та матимуть суттєві результати. Тому роль музикотерапевтичного підходу у психології значно зростає.

Аналіз останніх досліджень. Перші розробки проблеми позитивного впливу музики з'являються наприкінці ХІХ століття. В. Бехтерев зазначав, що музичний твір, який за своїм станом співпадає з настроєм слухача, викликає сильне враження, а твір, що дисгармоніє з настроєм слухача, може не тільки не подобатися, але й роздратовувати. К. Швабе створив систему методів музичної терапії, а саме виділив активну терапію, в межах якої використовують музичну імпровізацію, вокалотерапію і танцювальну терапію; а також рецептивну терапію, суттю якої є сприймання музики [1]. Д. Алвін активно використовувала прийоми музичної терапії для роботи з дітьми із розладами спектра аутизму. Вона наголошує, що за допомогою музики можна значно зменшити негативні прояви поведінки у дітей та допомогти дитині з аутизмом адаптуватися у навколишньому світі [2]. У своїх дослідженнях А. Томатіс виклав концепцію музичної терапії, згідно з якою дитина під час внутрішньоутробного розвитку у амніотичній рідині чує важливі для себе звуки (дихання матері, серцебиття, голос), які втрачає після народження. Він змоделивав звуки, які дитина чує через плаценту,

і став використовувати їх у практиці з метою терапії дітей з різноманітними порушеннями – гіперактивністю, аутизмом, дислексією [7].

Поняття «діти з особливими освітніми потребами» (ООП) охоплює категорію дітей, життєдіяльність яких характеризується будь-якими обмеженнями або відсутністю здатності здійснювати діяльність способом або в рамках, що вважаються нормотиповими для дитини такого віку. Загальним для всіх цих дітей є те, що певні особливості розвитку деформують особистість («Я») дитини, пов'язану з її емоційною сферою, мовленням, що призводить до проблем соціалізації дитини, порушення процесів сприйняття навколишнього світу та будівництва відносин з ним, зниження діяльності, що, своєю чергою, частково або зовсім вилучає людину із соціального життя.

У результаті досліджень науковців були виявлені особливості розвитку пізнавальної сфери дітей з РАС:

- увага визначається недостатністю загального і психічного тону, що поєднується з підвищеною сенсорною та емоційною чутливістю, яка зумовлює вкрай низький рівень активної уваги; спостерігаються грубі порушення цілеспрямованості і довільності уваги (увага стійка лише протягом декількох хвилин, а іноді і секунд) [7];

- відчуття і сприйняття характеризуються своєрідністю у реагуванні на сенсорні подразники (підвищена сенсорна ранимість);

- відзначається достатня механічна пам'ять, що створює умови для збереження емоційних переживань;

- відзначається специфічне ставлення до мовленнєвої діяльності і одночасно своєрідність у становленні експресивної сторони мови (перші активні мовні реакції у вигляді гудіння у аутичних дітей можуть запізнюватися);

- мислення – діти орієнтуються на сприйняття яскравих, а не функціональних ознак предметів і в результаті засвоюється лише частина ознак навколишньої дійсності [8].

Щодо дітей із СДУГ, то виражені порушення в сфері пізнавальних процесів пов'язані з розладами слухового гнозису (О. Політик). Ці порушення характеризуються:

- нездатністю правильно оцінити звукові комплекси з серії послідовних звукових ланцюгів, неможливістю їх відтворення і недоліками зорового сприйняття, на яке впливають одномоментні імпульси;

- пам'ять може відповідати нормативним показникам відповідно до віку, але внаслідок нестійкості уваги спостерігаються пропуски в засвоєному матеріалі (Л. Ясюкова); можливі порушення короткочасної пам'яті, що виявляється в недостатньому обсязі запам'ятовування, підвищенні гальмування слідів пам'яті, уповільненому запам'ятовуванню, але позитивна мотивація і пра-

вильний підбір матеріалу, відповідно до можливостей дитини, дає компенсаторний ефект, що свідчить про збереження коркової функції пам'яті;

- інтелектуальна діяльність циклічна: довільна продуктивна робота не перевищує 5–15 хвилин, далі втрачається контроль над подальшою розумовою активністю і протягом 3–7 хвилин мозок накопичує енергію для наступного робочого циклу; у періоди відновлення дитина перестає розуміти, осмислювати і переробляти інформацію, тому може не пам'ятати, що вона в цей час робила і не помічати таких перерв;

- на мислення впливають порушення мови, особливо її регулюючої функції, це ускладнює послідовне виконання інтелектуальних операцій; дитина забуває поставлене завдання, не помічає своїх помилок, легко перемикається на несуттєві подразники.

Метою статті є висвітлення програми підвищення пізнавальної активності дітей з особливими освітніми потребами з допомогою музикотерапії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музикотерапія – вид терапії, коли знаряддям зцілення є музика, спів та звуки; лікувальний та психокорекційний вплив на психічний та фізичний стан людини здійснюється засобами музичного мистецтва, підбір яких визначається конкретними завданнями.

Важливою функцією музики є посилення розумової діяльності дитини, підвищення пізнавальної активності та активізація самоконтролю. Системна музична діяльність, спрямована на підсилення мислення (хто потребує пробудження) або на заспокоєння (хто занадто збуджений), стимулює розум дитини до покращення сприйняття матеріалу та до пізнавальної діяльності. Дитина з особливими освітніми потребами не здатна повною мірою сприймати музику і належним чином самовиразитися через неї. Проте вплив музики все ж таки торкається емоційно-вольової та розумової сфер дитини. Це підтверджується тим фактом, що значна кількість дітей з особливими освітніми потребами є обдарованими в музичному плані. А отже, важливо розуміти, що для цих дітей музика є важливим засобом взаємодії з навколишнім світом і слугує підґрунтям для будівництва взаємин з ним.

Використовується музикотерапія і в соціально-педагогічній роботі з дітьми з різними функціональними обмеженнями. Так, грамотно підібрана музика позитивно впливає на загальну гармонізацію психічних станів дітей. Засоби музикотерапії здатні сприяти загальному розвитку особистості дитини, включенню в соціальні цінності; надають змогу дітям із різними особливостями розвитку в доступній для них формі відгукнутися на позитивні почуття і вчинки, допомагають активізувати інтелектуальну діяльність. Традиційно використовуються такі варіанти музикотерапії: рецептивна музикотерапія (передбачає сприйняття музики з корек-

ційною метою) і активна (корекційно-спрямована, активна музична діяльність).

У роботі з дітьми з РАС доцільно використовувати обидва варіанти музичної психокорекції. Рецептивну музикотерапію слід використовувати на настановних етапах психологічної корекції для встановлення емоційно-довірчих контактів з музикотерапевтом і членами групи; створення довірчої, емпатійної атмосфери в групі; зниження емоційного дискомфорту тощо. Але говорячи про дітей з синдромом дефіциту уваги і гіперактивністю, засоби рецептивної музичної терапії дають порівняно малі результати стосовно засобів активної музичної терапії.

Активна музична терапія – це дія під музику, разом з музикою, гра на простих музичних інструментах, рух під музику, малювання музики. Активна терапія означає щось робити разом з музикою.

Основні завдання музикотерапії для дітей з ООП дошкільного віку полягають у такому: допомогти в загальному розвитку; покращити моторику; стимулювати ефективність розумової праці, пізнавальної діяльності, розвиток почуттів, уваги та пам'яті; творчий та емоційний розвиток, який дає змогу повною мірою використовувати потенціал дитини; задовольняти потреби дітей у пізнавальних розвагах; надавати можливості для вільного самовираження вербальної, рухової, вокальної та емоційної експресії; знімати емоційну напругу; підвищувати віру у власні можливості та самооцінку; ліквідувати різні негативні емоції і розвивати позитивні; заспокоювати, розслабляти; допомагати у позбавленні від стресу; позбуватись агресії.

У процесі розробки нашої програми були використані напрацювання вітчизняних авторів, таких як: Н. Квітка, І. Малашевська, Г. Побережна, С. Шабутін, І. Кондратець, О. Безклинська [3; 9]. Всі вони використовують методики та вправи для розвитку емоційно-вольової сфери дітей, розвитку мовлення, активізації їхньої діяльності та інтересів у музично-творчій діяльності. Концепція підтримуючо-розвиваючої музикотерапії І. Малашевської спрямована на знаходження шляху, на якому за допомогою музики можна дійти до оптимізації стану дитини, підтримки її розвитку, покращення якості її життя [6]. Методичний посібник з музикотерапії Н. Квітки спрямований стимулювати й коригувати розвиток дітей дошкільного віку зі складними (комбінованими) порушеннями психофізичного розвитку (дитячий церебральний параліч, затримка психічного розвитку, аутизм, порушення інтелекту, зору, слуху тощо), а саме на формування естетичного смаку до музики, вміння слухати й розуміти її, формування уявлення про музичні твори, їх характер, побудову, виражальні засоби, підвищення рівня емоційної чуйності, розвиток музичного слуху [5].

Оскільки діти дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку мають свої специфічні особливості, програма будова-

лася з максимальним урахуванням розвитку їхньої пізнавальної діяльності, вікових та індивідуальних можливостей, рівнем музичної підготовки.

Беручи до уваги напрацювання науковців і практиків, ми вважаємо, що в основі побудови та використання спеціальних завдань із формування пізнавальних умінь дітей з ООП слід враховувати такі психолого-педагогічні принципи: опора на наочно-образне мислення; враховування потреб дитини; наростання рівня складності (від простого до складного); посилення практичної спрямованості навчання; наступність у навчанні.

Основною метою нашої корекційної музикотерапевтичної програми є підвищення рівня пізнавальної активності дітей з РАС і СДУГ з допомогою музикотерапії. Вагомий акцент був спрямований на розвиток уваги, оскільки, на нашу думку, вона є провідною в пізнавальній активності.

Завдання корекційної музикотерапевтичної програми: корекція недоліків пізнавальної активності дітей шляхом розвитку сприймання музики; розвиток комунікативних навичок; розвиток моторно-рухової сфери; збагачення знань про навколишній світ; розвиток навичок саморегуляції.

Під час проведення корекційних занять у роботі з дітьми варто включати такі блоки:

- встановлення емоційного контакту;
- формування позитивного налаштування на контакт із середовищем;
- усунення негативних впливів зовнішнього середовища;
- визначення здібностей дитини;
- застосування корекційних завдань для розвитку пізнавальних процесів.

У роботі з дітьми, а також під час гри слід використовувати різні види занять музикотерапією, а саме: психогімнастичні вправи (мімічні й пантомімічні етюди з ілюстрацією пісні за допомогою звуконаслідування та імітаційних жестів, що відображають її текст); мовні ігри та інсценізація (для цього дітям роздають ролі, пов'язані зі змістом, використовуючи іграшки, ляльки, маріонетки тощо); артикуляційну гімнастику, що співпадає з текстом пісні; слухові вправи – аудіювання, імітація та повторення звуків, розпізнавання звуків; музично-ритмічні вправи в поєднанні з танцювальною імпровізацією (рухи мають співпадати з ритмом музики); поєднання музики з малюнком (діти малюють те, що відчують під час прослуховування композиції, а тим, хто не вміє малювати, пропонуються тематичні розмальовки).

Кожне заняття з музикотерапії передбачає три етапи: підготовчий; зняття напруги; зарядження позитивними емоціями. Відповідно, на кожному етапі використовувались різні музичні твори, які відповідали тематиці заняття та емоційному стану дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами (див. табл. 1).

Таблиця 1

Комплекс музикотерапевтичних занять

<p style="text-align: center;">Заняття № 1. «Знайомство з чарівним світом музики»</p> <p>Вправа 1. «Знайомство» – розвиток комунікативних здібностей. Вправа 2. Спів та інсценізація пісень – розвиток довільної уваги, пам'яті. Вправа 3. «Кулька» – дихальна гімнастика. Вправа 4. «Чутливі вушка» – розвиток концентрації уваги. Вправа 5. «Запрошення до танцю». Вправа 6. «Ми красиві, як музика» – релаксація, орієнтація в тілі.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 2. «Звуки природи»</p> <p>Вправа 1. «Вітрячок» – позитивне налаштування. Вправа 2. «Вітерець» – розвиток здатності до музично-рухової творчості. Вправа 3. «Подарунок моря» – розвиток уміння концентрувати слухову увагу. Вправа 4. «Капіж» – танок. Вправа 5. «Місяць, сонечко і дощик» – навчаємо розрізняти характер музики. Вправа 6. «Лоскітки» – нормалізація дихання, отримання задоволення та радості.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 3. «Звукові мандри м'ячика»</p> <p>Вправа 1. «Дрібушечки» – музично-танцювальна діяльність. Вправа 2. «Що робив м'ячик?» – слухання і прислухання. Вправа 3. «Іграшки» – спів та інсценізація пісень. Вправа 4. «Оживи м'яч» – релаксація. Вправа 5. «Грайливий м'ячик» – розвиток рухової координації. Вправа 6. «Повітряні кульки» – розвиток уяви, заспокоєння.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 4. «Мешканець морів»</p> <p>Вправа 1. «Знайомство з дельфіном» – розвиток комунікативних здібностей. Вправа 2. «Дитина та дельфіни» – слухання та прислухання. Вправа 3. «Танок дельфінів» – музично-танцювальна діяльність. Вправа 4. «Пальчики-дельфінчики» – пальчикова гімнастика. Вправа 5. «Дельфін і акула» – музична гра. Вправа 6. «Дельфінчики та синє море» – релаксація.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 5 «Погода»</p> <p>Вправа 1. «Вітер хитає гілки дерев» – розрізнення і порівняння різних шумів. Вправа 2. «Дощик» – розвиток уяви і фантазії, музичного сприймання. Вправа 3. «Талановиті пальчики» – формування графічних навичок. Вправа 4. «Мама і сонечко» – розвиток асоціативного малювання й уяви. Вправа 5. «Чобітки» – орієнтація в просторі, координація рухів. Вправа 6. «Місяць, сонечко і дощик» – навчаємо розрізняти звуки.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 6. «Ріпка»</p> <p>Вправа 1. «Плескаємо-тупаємо» – музично-ритмічна. Вправа 2. «Дощик» – навчаємо виконувати рухи під пісню. Вправа 3. «Сонечко гріє» – навчаємо слухати музику. Вправа 4. «Ріпка» – виховуємо любов до українського фольклору. Вправа 5. «Гопачок» – навчаємо виконувати рухи емоційно; виконувати притупи, плескання, кружляння. Вправа 6. «Сонечко і дощик» – навчаємо виконувати рухи емоційно.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 7. «Країна барв»</p> <p>Вправа 1. «Чий колір?» – розвиток уваги, пам'яті та сенсорного сприйняття. Вправа 2. «Склади веселку» – розвиток просторової орієнтації, пам'яті. Вправа 3. «Збери крапельки» – навчаємо виконувати рухи під пісню, розвиток уваги. Вправа 4. «Веселі кольори» – формування знань про властивості кольорів. Вправа 5. «Посади метелика на квітку» – музично-танцювальна діяльність. Вправа 6. «Мрійник» – релаксація.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 8. «Веселий оркестр»</p> <p>Вправа 1. «Лісова стежинка» – розвиток здатності до музично-рухової творчості. Вправа 2. «Магазин музичних інструментів» – збагачення словника. Вправа 3. «Музики» – розвиток здатності до музично-рухової творчості. Вправа 4. «Який інструмент звучить?» – розвиток слухової пам'яті, уваги. Вправа 5. «Дитячий оркестр» – довільна імпровізація. Вправа 6. Стимуляція позитивного настрою.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 9. «На лісовій галявині»</p> <p>Вправа 1. «Пташка польку танцювала...» – музично-танцювальна діяльність. Вправа 2. «Весело крокуємо» – навчаємо виконувати рухи під пісню, розвиток уваги. Вправа 3. «Як пахнуть квіти» – дихальна гімнастика, розвиток уяви. Вправа 4. «Чия це хатинка?» – розвиток сприймання усного мовлення. Вправа 5. «Пекарі» – навчаємо виконувати рухи під пісню. Вправа 6. «Танок з хустинками» – навчаємо виконувати рухи емоційно.</p>
<p style="text-align: center;">Заняття № 10. «Країна «Емоцій»</p> <p>Вправа 1. «Раз, два, три – настрої замри» – розвиток уваги, наслідування. Вправа 2. «Радість» – розвиток комунікативних здібностей. Вправа 3. «Смуток» – розвиток уваги, розрізнення емоцій. Вправа 4. «Злість» – розвиток комунікативних здібностей. Вправа 5. «Страх» – розвиток уваги, розрізнення емоцій. Вправа 6. «Лінь» – релаксація.</p>

Висновки. Аналізуючи психолого-педагогічну, спеціальну психолого-педагогічну літературу та враховуючи практичний досвід роботи з дітьми з ООП, ми дійшли висновку, що музика суттєво впливає не лише на розвиток усіх сфер дитини (фізичної, психічної та розумової), але й має здатність терапевтично (цілюще, різнобічно, розвиваючи) впливати на дитину з ООП. Це, своєю чергою, соціалізує таких дітей і дає їм можливість найбільш гармонійно жити у суспільстві.

Перспективи подальших досліджень – емпіричне дослідження ефективності розробленої програми музикотерапевтичних занять з розвитку пізнавальної активності дітей з особливими освітніми потребами.

Література:

1. Алвін Дж. Музыкальная терапия для детей с аутизмом. Москва, 2004. 208 с.
2. Безклинська О. Музикотерапія під час роботи з дітьми з особливими потребами. *Позашкілля*. 2014. № 12. С. 61–64.
3. Гаврілова Л. Терапія мистецтвом і музикотерапія в профілактиці та корекції емоційних станів дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. *Психологічні перспективи*. Луцьк. 2009. Вип. 13. С. 41–47.
4. Квітка Н.О. Заняття з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2012. № 4. С. 11–14.
5. Малашевська І.А. Програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку «Веселкова музикотерапія». Тернопіль. 2015. 4 с.
6. Мэш Э., Вольф Д. Детская патопсихология. Нарушения психики ребенка. Санкт-Петербург: ПРАЙМ ЕВРОЗНАК. 2003. 384 с.
7. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: пути помощи. Москва. 1997. 342 с.
8. Осипова А.А. Общая психокоррекция : учебное пособие. Москва : Сфера, 2002. 510 с.
9. Шабутін С.В. Зцілення музикою / С.В. Шабутін, С.В. Хміль, І.В., Шабутіна. Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. 192 с.

Руденко А. И. Коррекционная музыкально-терапевтическая программа познавательной активности детей с особыми образовательными потребностями

В статье рассматриваются вопросы, связанные с влиянием музыки на детей с особыми образовательными потребностями (дети с расстройствами аутистического спектра и дефицитом внимания и гиперактивности). Раскрыты особенности развития познавательной деятельности детей с особыми образовательными потребностями. Предложены основные виды использования музыкальной терапии в работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, дети с расстройствами аутистического спектра (РАС), дети с дефицитом внимания и гиперактивности (СДВГ), специфика музыкального восприятия, психокоррекция, музикотерапія.

Rudenok A. I. Correctional music therapy program of cognitive activity of children with special educational needs

The article looks into issues related to the influence of music on children with special educational needs (children with autism spectrum disorders and attention deficit hyperactivity disorder). The article reveals peculiarities of the development of cognitive activity of children with special educational needs. It offers main types of use of music therapy in working with children with special educational needs.

Key words: children with special educational needs, children with autism spectrum disorders (ASDs), children with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), musical perception, psychocorrection, music therapy.